

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ ՀԱԿՈՒՅԱՆ

**ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄԱՆԹԱՇՅԱՆ.
ՄԵԾ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՂՆ ՈՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՐԵՐԱՐԸ**

Հայ հասարակական կյանքի կենարար ազդակներից մեկը՝ Բարեգործությունը, բուռն զարգացում ապրեց ազգային ազատագրական պայքարի բովում: Բարեգործության ակունքները թեև հասնում էին մինչև պատմական հնագույն ժամանակները, բայց որպես ինքնուրույն ուղղություն այն ձևավորվեց ավելի ուշ շրջանում: Դեռևս 17-րդ դարից Հայաստանի տարբեր վայրերում հիմնվեցին ազգային հիվանդանոցներ, դպրոցներ և այլ հաստատություններ: 18-19-րդ դարերում արդեն ստեղծվեցին Բարեգործական բնույթի տարբեր կազմակերպություններ:

Բարեգործական շարժումն ավելի բազմաբնույթ ու նպատակասլաց էր Արևմտյան Հայաստանում, իսկ Արևելյան Հայաստանում այն ավելի ուշ զարգացում ապրեց: 20-րդ դարի սկզբին Հայաստանի արևելյան և արևմտյան հատվածներում, ինչպես նաև հայաշատ գաղութներում մի շարք Բարեգործական ընկերություններ միավորվեցին՝ ստեղծելով նորերը: Եվ չնայած բոլոր ընկերությունների համընդհանուր խնդիրներ ունենալուն, այնուամենայնիվ, ընկերությունները գործում էին առանձին՝ ունենալով մեկ ընդհանուր նպատակ՝ սատար կանգնել հայ ժողովրդի ազգապահպանման գործին, իրենց շուրջը համախմբել լավագույն կենսունակ ուժերը, ինչպես նաև նպաստել լուսավորական մշակութային վերելքին, մատաղ սերնդի կրթությանը, խթանել գրականության, մամուլի, թատրոնի, արվեստի զարգացմանը:

Բարեգործական շարժման մեջ ներգրավվեցին նաև անհատ մեծահարուստներ ու գործարանատերեր, որոնք նյութական միջոցներ տրամադրելով՝ իրենց ներդրումն էին ունենում ազգանվեր այդ գործում՝ ստեղծելով նյութական ամուր հիմք՝ հասարակական կազմակերպությունների հետագա գործունեության համար: Նրանց դերը վճռական նշանակություն ունեցավ Բարեգործական շարժման ընդարձակման համար:

Բարեգործությանը մեծ կարևորություն է տրվել մեր ժողովրդի կյանքում: Ժողովուրդը իր Բարեգործներին հարազատորեն է ընդունել և նրանց անունները զարմանալի հետևողականությամբ փոխանցել է հաջորդ սերունդներին: Բարեգործական շարժման պատմության մեջ, ի թիվս այլոց, իր անմոռանալի անունն է թողել Ալեքսանդր Հովհաննեսի Մանթաշյանը:

Ալ. Մանթաշյանը ծնվել է 1842 թ. մարտի 3-ին Թիֆլիսում, մանուֆակտուրային վաճառականի ընտանիքում: Հայրը մեծ հոգատարությամբ է վերաբերվել որդու կրթությանը. Ալեքսանդրը նախապես սովորել է Գալուստ վարդապետ Փափազյանցի՝ Թիֆլիսի մասնավոր դպրոցում, ուր ստացել է հիմնավոր կրթություն, սովորել է հայերեն, վրացերեն և ռուսերեն: 1864 թ. հոր հետ մեկնել է Պարսկաստան և նրա հետ աշխատելով՝ հմտացել մանուֆակտուրային առևտրական գործունեության մեջ՝ դրսևորելով բացառիկ կարողություններ ու հմտություններ այս բնագավառում:

Թեհրանի մեծահարուստ Ասատուր բեգ Առաքելյանը, հիանալով Ալեքսանդրի՝ առևտրական աշխարհում կատարած բանիմաց ու համարձակ գործողություններով, խորհուրդ է տալիս Հովհաննեսին՝ որդուն ուղարկել եվրոպական երկրներ՝ առևտրական հարաբերություններ հաստատելու նպատակով: Դա մի հեռանկարային քայլ էր, որի նպատակն էր Ալեքսանդրին դուրս բերել եվրոպական առևտրի ասպարեզ: Այդ շրջագայությունների արդյունքում Մանթաշյանները ծավալում են մանուֆակտուրային մեծածախ առևտուր Թեհրանում: 1878 թ. նրանք տեղափոխվում են Թիֆլիս՝ բնակություն հաստատելով Գանովսկայա փողոցում: Հայրը կտորեղենի խանութ է բացում, իսկ Ալեքսանդրը ավելացնում է երկրորդը: Միաժամանակ նա շարունակում է իր ճանապարհորդությունները եվրոպական քաղաքներ, որոնց ընթացքում էլ տիրապետում է ֆրանսերեն, անգլերեն, գերմաներեն լեզուներին, ծանոթանում է այդ երկրների տնտեսական և մշակութային կյանքին:

Շնորհիվ իր տաղանդի, ուշիմ ու խելացի բնավորության, քսան տարեկանում նա սկսում է վարել իրենց առևտրական տան գործերը: 1886 թ. մահանում է Ալեքսանդրի մայրը, իսկ մեկ տարի անց՝ նաև հայրը: Նրանից ժառանգություն ստացած 200.000 ռուբլի կարողությունը նա, սակայն, չօգտագործեց մանուֆակտուրային առևտրի ծավալման համար, այլ «գնաց Բագու եւ այնտեղ սկսեց պարապել նաֆթային արդինաբերութեամբ, ուր ահագին յաջողութիւն ունեցաւ իւր մտածուած, բայց խիզախ ձեռնարկութիւններով»¹:

Քաջ գիտակցելով, որ նավթի արդյունաբերությունը հնարավոր չէ առանց բանկերի հետ համագործակցելու՝ նա նախապես կարողանում է դառնալ Թիֆլիսի կենտրոնական առևտրական բանկի գլխավոր բաժնետեր: Իր սուր հեռատեսությամբ մեկը մյուսի ետևից գնելով բանկի արտոնագրերի ու բաժնեթղթերի մեծ մասը՝ որոշ ժամանակ անց ընտրվում է նաև բանկի վարչական խորհրդի նախագահ: Թիֆլիսում գործող ժամանակակից մյուս բանկերը սերտորեն համագործակցում են Մանթաշյանի ղեկավարած կենտրոնական առևտրական բանկի հետ և տարբեր գործարքների միջոցով կախում ունենին նրանից: Հատկանշական է այն փաստը, որ բոլոր մանր ու մեծ առևտրական տները գերադասում էին գործարքներ կնքել նրա հիմնարկության հետ, քանի որ վերջինս իր հարստությամբ ու հմուտ գործիմացությամբ վստահություն էր ներշնչում բոլորին:

Դեռևս մանուֆակտուրային առևտրով զբաղվելիս նա հաճախ էր իր ուշադրությունը կենտրոնացնում նավթի արդյունաբերության վրա: Բայց այդ բնագավառին անձանոր լինելու պատճառով երկար ժամանակ միայն ուսումնասիրում էր նավթի արտահանման ու շահութաբերության խնդիրները: Իսկ բանկի կառավարչի իր պաշտոնը հնարավորություն էր տալիս տարբեր գործարքներով իրազեկ լինել այնտեղ առկա իրավիճակին:

Շուտով հանգամանքների բերումով Մանթաշյանը հնարավորություն է ունենում խիզախելու նավթաշխարհում: Դրա համար առիթ է հանդիսանում հայ վաճառական Միքայել Արամյանցը, որը ծագումով Լեռնային Ղառաբաղի Շուշի քաղաքից էր: Նախապես զբաղվելով շաքարի առևտրով՝ Արամյանցն այնուհետև իր հայրե-

¹ «Արարատ», Էջմիածին, 1911, մայիս, էջ 348:

նակիցների՝ Ա. Ծատուրյանի և Գ. Թումանյանի հետ մուտք էր գործել նավթարդյունաբերության աշխարհ՝ հիմնելով «Ա. Ծատուրյանը և մյուսները» ընկերությունը: Նրանց ընկերությունը, սակայն, այնքան էլ լավ վիճակում չէր: Ժամանակի պահանջներին չէին համապատասխանում նավթի փոխադրամիջոցները, չնայած որ երկաթգիծն արդեն հասել էր Բաքու և գործում էր:

Մ. Արամյանը ձեռնամուխ է լինում գնել նավթը տեղափոխող վագոնները՝ նպատակ ունենալով դրանք վարձով տալ նաև մյուս արդյունաբերողներին: Սակայն կանխիկ դրամ չունենալու պատճառով Արամյանը դիմում է Մանթաշյանին՝ առաջարկելով մտնել իրենց ընկերության մեջ և դառնալ բաժնետերերից մեկը: Այս գործարքն էլ հենց առիթ հանդիսացավ, որ Մանթաշյանը հրաժարվի Թիֆլիսի իր մանուֆակտուրային առևտրից և վերջնականապես հաստատվի Բաքվում: Աստիճանաբար գնելով իր գործընկերների բաժնեմասերը և ավելացնելով նավթի հողատարածությունները՝ հիմնում է «Ադ. Մանթաշյանցն ու Կ առևտրական տունը» ընկերությունը, որի միակ բաժնետերերը ինքն ու Արամյանցն էին՝ 1/4 տոկոսով: Սակայն Արամյանը հեռանում է առևտրական ասպարեզից՝ աշխատանքները թողնելով գործընկերոջը: Իսկ Մանթաշյանը ամբողջովին նվիրվելով նավթի արդյունաբերությանը՝ առևտրական բանկեր է բացում Բաքվում և Բաթումում, ապա գնելով խոշոր բաժնետոմսեր՝ դառնում է նաև Պետերբուրգի երկու մեծ բանկերի անդամ՝ միաժամանակ ընտրվելով նրանց վարչության խորհրդի կազմում:

Մանթաշյանի առևտրական գրասենյակը գտնվում էր Թիֆլիսում: Նախապես կատարելով աշխատանքի բաժանումը՝ արդյունաբերության հետ կապված բոլոր բնույթի խնդիրների կազմակերպումն ու լուծումը հանձնարարել էր համապատասխան մասնագետներին, որոնց ծառայությունները գնահատում էր բարձր վարձատրությամբ: Իսկ նրա անմիջական մասնակցությամբ կատարվում էին առևտրական գործարքները, պայմանագրերը, գրագրությունները, բանկերի հետ կապված հարցերը, նավթաբեր հողերի գնումներն ու վաճառքը, տարբեր երկրներում վաճառական գրասենյակների ստեղծումը, նրանց համար մասնագետների ընտրությունը և բազմաթիվ առևտրական այլ հարցեր: Իր գործի հաջողության գրավականներից մեկն էլ այն էր համարում, որ մասնագետներից յուրաքանչյուրին հանձնարարում էր իր նախասիրություններին ու ընդունակություններին համապատասխան աշխատանք:

Ալ. Մանթաշյանի խորաթափանց կանխատեսումների մասին ժամանակակիցները առասպելներ են պատմել՝ նրա հաջողությունները վերագրելով բախտի քմահաճույքին: Դրա համար պատճառ է հանդիսացել այն հանգամանքը, որ նավթաբեր հողատարածություններ գնելիս ինքն անձամբ է այցելել այդ տարածքները՝ մասնագետներով շրջապատված: Ուշադրությամբ գննել է հողի որակը, գույնը, փխրությունն ու հոտը: Իսկ գնումների ավարտից հետո անսպասելիորեն կանգնել է մի տեղում և գավազանը խփելով բացականչել, որ այդտեղ փորեն: Զարմացած մարդիկ սկսում են հորատման աշխատանքները և որոշ խորությամբ փորելուց հետո նավթի հսկայական շատրվան է բացվել: Որպես հմուտ արդյունաբերող՝ նա քաջ գիտեր, որ առերևույթ նավթաբեր թվացող հողերը կարող էին ցամաքել, և հա-

կառակը: Սակայն իր սուր հեռատեսությամբ նա երբեք չէր սխալվում, ինչն էլ հարուցում էր ժամանակակիցների զարմանքն ու նախանձը:

Նավթի արդյունաբերությունում Մանթաշյանը կարևոր է համարել նաև նավթի արտահանման միջոցներն ու վաճառքը: Այդ պատճառով էլ նրա անմիջական մասնակցությամբ ու նախաձեռնությամբ ռուսական կառավարությունը 1897-1907 թթ. կառուցեց նավթամուղ 835 կմ երկարությամբ՝ Բաքվից մինչև Բաթումի, որն այն ժամանակվա պայմաններում ամենաերկարն էր աշխարհում: Զբաղարարվելով այս նոր խոշոր ձեռքբերումով՝ Մանթաշյանը Բաքվում կառուցեց մետաղյա կառուցվածքների գործարան, որն իր հզորությամբ ու արտադրանքի որակով չէր զիջում ժամանակի մյուս գործարաններին և արտադրում էր նավթ տեղափոխող ցիստեռներ ու հատուկ վերելակներ, որոնք իջեցվում էին նավթահորերը:

Նավթի փոխադրամիջոցներում, մանավանդ հեռավոր վայրեր տեղափոխելիս, նախապատվությունը տալիս էր ջրային երթևեկությանը և այդ նպատակով գնել էր մի առագաստանավ և երկու շոգենավ: Այդ մասին վկայում է նաև «Մշակը». «Սև ծովի և Միջերկրականի նավահանգիստներն իր ապրանքները տանելու համար Մանթաշյանը ուներ երեք սեփական շոգենավ: Բացի դրանից նա վարձում էր նաև բազմաթիվ ուրիշ շոգենավեր և առագաստանավեր՝ անգլիական, հունական, իտալական և այլն»²:

Այս բոլոր ձեռնարկումների շնորհիվ Մանթաշյանն ակտիվորեն զարգացրեց իր արդյունաբերությունն ու առևտուրը, որը գնալով հասնում էր միջազգային մասշտաբների: Իր առևտրական գործունեությանը զուգընթաց Մանթաշյանն ակտիվորեն մասնակցել է բարեգործական շարժմանը՝ խոշոր գումարներ նվիրելով ազգային տարբեր ձեռնարկումների իրականացմանը: Դեռևս 1881 թ. նա «Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերության» ակտիվ մասնակիցներից էր՝ դառնալով նաև ընկերության Խորհրդի անդամներից մեկը:

Տարբեր առիթներով խոշոր դրամական միջոցներ տրամադրելով ընկերությանը՝ միաժամանակ հետևողականորեն հետևել է վերջինիս գործունեությանն ու լուսավորական աշխատանքներին: Անգամ հեռավոր երկրներում գտնվելիս ակտիվորեն մասնակցել է բարեգործությանը: Ժամանակի հայ մամուլը, որն ակտիվորեն հետևել է Բարեգործականի գործունեության ընթացքին, իր էջերում հիշատակել է նաև Մանթաշյանի ներդրումների մասին, որոնք, ըստ մամուլի, նա հատկացրել է մեծ ուրախությամբ ու ոգևորությամբ: «Սուրհանդակ» հանդեսում պահպանվել է Մանթաշյանի պատասխան-նամակը Խորհրդի անդամների այն դիմումին, որով նրանք տեղեկացնում են Փարիզում գտնվող Մանթաշյանին Թիֆլիսում նոր դպրոցներ բացելու մասին.

«Ստացա պատվարժան Խորհրդիդ 18 հունիսի նամակը՝ Կովկասում հայկական վարժարաններ բացելու վերաբերյալ: Ես արդեն գրել եմ Թիֆլիսի իմ գրասենյակը, 10.000 ռուբլու անվանական արժողությամբ ԽՊԳՈՅՎՏԿ ՏոքարՅոՏ-ի արժեթղթեր (օբլիգացիաներ) գնեն և հանձնեն Խորհրդիդ, որպեսզի այդ դրամագլուխն անձեռնմխելի պահելով, տոկոսները (տարեկան 900 ռուբլի) գործածեն նոր բացված

² «Մշակ», Թիֆլիս, 1911, ապրիլի 26:

դպրոցների համար:

Խորապես շնորհակալ եմ այն զգացմունքների վերաբերյալ, որ պատվարժան Խորհուրդդ արտահայտում է իմ նկատմամբ վերոհիշյալ գրությամբ

Փարիզ, 14 հուլիսի, 1908»³:

Իր շրջագայությունների ընթացքում Մանթաշյանն հաճախ է եղել հայաշատ վայրերում ու հատկապես այն քաղաքներում, ուր Բարեգործականն ուներ իր մասնաճյուղերը: Լինելով այդպիսի վայրերում և հետաքրքրությամբ ուսումնասիրելով այդ կազմակերպությունների գործունեությունը՝ միաժամանակ իր այցերը նշանավորել է խոշոր գումարների նվիրատվությամբ:

Մանթաշյանի բարեգործությունները չեն սահմանափակվում, սակայն, միայն Բարեգործական ընկերության սահմաններում. նա նաև Հայ Եկեղեցու ամենամիլիոնյալ բարերարներից էր. «Իբրև հայ նա ջերմեռանդ ազգասեր էր, պահպանողական, հավատարիմ Հայոց Եկեղեցուն: Սերը դեպի Եկեղեցին մեծ էր նրա մեջ և հարգանքը դեպի եկեղեցական դասակարգը՝ անսահման»⁴:

Իր բարեգործական գործունեությունը Մանթաշյանն նախևառաջ իրականացրել է Եկեղեցու հանդեպ, քանի որ ազգապահպանության ամենակարևոր գործոնը Եկեղեցին էր, որի շուրջ համախմբվում է ժողովուրդն ու կրթական, հասարակական, մշակութային օջախները: Բնակվելով Թիֆլիսում՝ նա առավել ուշադիր է եղել այնտեղի Մայր եկեղեցու հանդեպ, որի վերանորոգումը գնալով անհետաձգելի էր դառնում: 1901 թ. Մանթաշյանն իր վրա է վերցնում եկեղեցու ներքին ու արտաքին, ինչպես նաև շրջակա շինությունների վերակառուցման ծախսերը՝ մոտ 50.000 ռուբլի, միաժամանակ տրամադրում է իր լավագույն ճարտարապետներին ու նկարիչներին, որպեսզի վերակառուցման աշխատանքները ավարտվեն կարճ ժամանակում՝ պահպանելով հայ որմնանկարների սկզբնական տեսքն ու արվեստը: Այս բարեգործության անմիջապես հաջորդում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մկրտիչ Ա Խրիմյանի Օրհնության գիրը, որում ի մասնավորի ասվում է. «Գիր օրհնութեան ու գոհունակութեան յանուն Գերագնի պ. Աղեքսանդրի Յովհաննիսեան Մանթաշեանց, յաղագս առատաձեռն օժանդակութեան նորա ծախուց նորոգութեան ներքին մասանց Վանաց Մայր եկեղեցոյ թ. 61»⁵:

Կրոնասիրությունը Մանթաշյանն արտահայտում էր իր յուրաքանչյուր քայլում: Նա բարձր կրթաթոշակ էր նշանակում բոլոր այն երիտասարդներին, որոնք ցանկություն էին ունենում եվրոպական երկրներում ուսումնասիրելու աստվածաբանություն, փիլիսոփայություն, երգարվեստ, բժշկագիտություն և այլն: Նրա նյութական միջոցներով տարեկան 200 ուսանող կրթություն է ստացել բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում: Այդ ուսանողների թվում են եղել այնպիսի հայտնի դեմքեր, առանց որոնց դժվար կլիներ պատկերացնել հայագիտության, հայ մշակույթի, արվեստի ու բնագիտական գիտությունների զարգացումը: Այս առումով կարևոր է հիշել Նիկողայոս Ադունցին, ով ստանալով Մանթաշյանի կրթաթոշակը՝

³ «Մուրհանդակ», 1911, էջ 286:

⁴ «Մշակ», Թիֆլիս, 1911, հմր 81:

⁵ «Արարատ», Էջմիածին, 1902, մայիս-հունիս, էջ 417:

Թիֆլիսի ռուսական գիմնազիան ավարտելուց հետո ուսումը շարունակել է Պետերբուրգի համալսարանում, որն ավարտելուց հետո էլ ուղևորվել է եվրոպական քաղաքներ՝ Մյունխեն, Փարիզ, Լոնդոն, Վենետիկ և այլուր՝ ուսումնասիրելու օտար լեզուներ:

Ալեքսանդր Մանթաշյանի կրթաթոշակից է օգտվել նաև Կոմիտաս Վարդապետը: Նա հնարավորություն է ստանում Բեռլինում սովորելու Ռիխարդո Շմիդտի մասնավոր կոնսերվատորիայում և միաժամանակ հաճախում է Բեռլինի Արքունական համալսարանի երժշտական, պատմաբանասիրական և փիլիսոփայական դասընթացներին, մշակում է ձայնը, սովորում խմբավարություն, դաշնամուր և երգեհոն նվագել: 1899 թ. Կոմիտասը, ավարտելով ուսումը, Ս. Էջմիածին է վերադառնում, ուր իր երաժշտական գործունեությունը շարունակելու հարցում բախվում է մեծ դժվարությունների՝ դաշնամուր չունենալու պատճառով: Որոշ ժամանակ անց, սակայն, այս խնդիրն էլ է կարգավորվում: Մանթաշյանը Պետերբուրգից բերել է տալիս մի շքեղ դաշնամուր և նվիրում Կոմիտասին⁶:

Մանթաշյանի կրթաթոշակից օգտվողների թվում են ժամանակի հայտնի քաղաքական ու մշակութային գործիչներ Ստեփան Շահումյանը, Հայկ Գյանջուցյանը, Արմենակ Շահմուրադյանը, Տիգրան Նալբանդյանը, Ալեքսանդր և Կոնստանտին Խատիսյան եղբայրները և բազմաթիվ այլ տաղանդավոր երիտասարդներ:

Մանթաշյանը առանձնակի հարգանք ուներ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Խրիմյան Հայրիկի նկատմամբ, ում բազմիցս հյուրընկալել էր իր տանը: Սակայն պատմության մեջ մեծ արձագանք է գտել հատկապես 1903 թ. այցելությունը, երբ Մանթաշյանը երիկամների հիվանդության պատճառով չի կարողացել հանդիպել Թիֆլիս ժամանած Կաթողիկոսին, իսկ վերջինս էլ ինքն է անձամբ այցելել նրան: Այդ այցելությունից խիստ զգացված Մանթաշյանը «առաջարկեց Էջմիածնի Մայր Տաճարի նորոգության ծախսը կատարել: Ապաքինվելուց հետո նա իր ճարտարապետներին ուղարկեց Էջմիածին և սկզբնական ծախքերի համար առանձնացրեց 40.000 ռուբլի»⁷:

Ըստ սկզբնական պայմանավորվածության՝ Մանթաշյանը հոգալու էր միայն եկեղեցու ներքին ու արտաքին վերանորոգության ծախսերը: Այդ նպատակով «Ամսոյս 16-ին Մայր Աթոռ եկաւ Պ. Մանթաշեանի փեսայ Պ. Յովսէփ Տիգրանեանը ճարտարապետ Պ. Ռուբինեանի հետ, որոնք երկու օր մնալով առ տեղեան քննեցին տաճարի շինութեան ներկայ դրութիւնը՝ ըստ այնմ նորոգութեան ծախքերի քանակը որոշելու համար: Պ. Մանթաշեանը այդ մասին հաստատ որոշում անելը թողել էր, մինչեւ որ ճիշտ տեղեկութիւններ կունենար, թէ վերանորոգութեան ինչ պահանջներ կան»⁸: Տեղեկանալով, որ Հին Վեհարանի շենքային պայմանները աշխատանքային առումով բավարար չեն, Մանթաշյանը Մայր Տաճարի նորոգությունից բացի որոշում է կառուցել նաև Վեհարանի մի նոր շենք, սակայն առժամանակ հետաձգվում է այս հարցը Խրիմյան Հայրիկի վախճանման պատճառով:

⁶ Այս մասին մանրամասն տե՛ս Քրիշյան Մ., Անմար Կանթեղ, Երևան, 1969, էջ 54:

⁷ Մարուխան Ա., Մանթաշյանց Ալեքսանդր, մեծ վաճառականը և բարեգործը, Վիեննա, 1931, էջ 138:

⁸ «Արարատ», 1903, ապրիլ, էջ 329:

Որոշ ժամանակ անց Գևորգ արքեպիսկոպոս Սուրենյանցը Ալ. Շիրվանզադեի խորհրդով դիմում է Մանթաշյանին՝ հիշեցնելով նրա խոստումները Մայր Աթոռի նկատմամբ: Զգացված այս հիշեցումից՝ Մանթաշյանը պարտավորվում է կատարել իր խոստումները: Կարճ ժամանակ անց կազմվում է հանձնաժողով, որը զբաղվելու էր տաճարի ներքին և արտաքին կողմերի վերանորոգման հարցերով: Մեսրոպ վարդապետ Տեր-Սովսիսյանի ղեկավարած հանձնախումբը, սակայն, որոշ տարաձայնությունների պատճառով միայն 1910 թ. է Մանթաշյանին ուղարկում իր վերջնական ծրագիրը: Եկեղեցու վերանորոգության հետ միասին որոշվում է կառուցել նոր Վեհարան՝ ընդարձակ սրահներով ու ընդունարաններով, նաև թանգարանի համար նախատեսված առանձին սրահով:

Երկար աշխատանքներից հետո վերջապես «Յունիսի 6-ին, Հոգեգալստեան կիւրակէ օրը նշանակուած էր Հանգուցեալ Խրիմեան Մկրտիչ Կաթողիկոսի մահարձանի բացումն եւ Նոր Վեհարանի հիմնարկէքը»⁹:

Վեհարանի կառուցման աշխատանքները ղեկավարել է հայտնի ճարտարապետ Ջոհրաբյանցը և ավարտին հասցրել 1914 թ. մայիսին՝ Մանթաշյանի մահից երկու տարի անց: Սակայն սկսված Առաջին աշխարհամարտի պատճառով նորակառույց Վեհարանը տրամադրվում է զինվորական հիվանդանոցին, ապա՝ հայկական հեծյալ գնդին: Այս պատճառով Վեհարանի ընդարձակ սրահներն ու ընդունարանները ձևափոխվեցին՝ ենթապատերի միջոցով բաժանվելով փոքր սենյակների: Շինությունն այդ նպատակին ծառայեց մինչև 1957 թ., երբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի դիմումագրով վերադարձվեց Մայր Աթոռին, սակայն շատ անխնամ ու բարձիթողի վիճակում, որից հետո սկսվեցին վերականգնման աշխատանքները Արծրուն Գալիկյանի ղեկավարությամբ՝ ուղեցույց ունենալով սկզբնական գծագրերը:

Մանթաշյանի՝ Հայ Եկեղեցուն կատարած բարեգործություններից է նաև Փարիզի Ս. Հովհաննես Մկրտիչ Մայր եկեղեցու շինությունը: Նախապես ունենալով Փարիզում հայկական մատուռ կառուցելու ծրագիր՝ նա այս մասին հայտնում է Ֆրանսիայի ժամանակի հայոց հոգևոր հովիվ Վռամշապուհ ավագ քահանա Քիպարյանին: Ոգևորությունն այնքան մեծ է լինում, որ մատուռի խնդիրը փոխվում է եկեղեցի կառուցելու գաղափարով: Շինարարական աշխատանքները դեռ չսկսված՝ ժամանակի մամուլն արդեն խոսում էր նորակառույց եկեղեցու շինության ու նրա վրա ծախսվելիք գումարի մասին. «Ռուսահայ ծանոթ ազգային մը, Պ. Մանթաշեան, յանձն առեր է իր ծախքով մատուռ մը շինել տալ Բարիզի մէջ: Այդ նպատակին համար Պ. Մանթաշեան 200.000 ռուբլի դրեր է դրամատան մէջ գնուելու համար հարկ եղած գետինը որ կամ Շան-գ Էլըզէի կողմերը և կամ ուրիշ ունէ կեդրոն տեղ մը պիտի ըլլայ»¹⁰:

Եվ իրոք, հողատարածքը գնվում է Փարիզի կենտրոնում՝ Սան Գուժոն փողոցում: Շինարարական աշխատանքները հանձնարարվում է ֆրանսիացի ճարտարապետ Ա. Կիլպերին, որը, սակայն, նախապես չի կարողանում իրականացնել պահանջվածը՝ կառուցել սկզբունքով ու ոճով հայկական, բայց կառուցմամբ նոր՝ ար-

⁹ «Արարատ», 1910, յունիս, էջ 592:

¹⁰ «Արարատ», 1900, դեկտ., էջ 578:

դիական եկեղեցի: Մանթաշյանի հանձնարարությամբ Կիլիկիան են տրամադրվում հայկական եկեղեցիների լուսանկարները, հատակագծերն ու այլ նյութեր: Ուսումնասիրելով և հիմնադրով հայ ճարտարապետության ձեռքբերումներով՝ Կիլիկիան ստանձնում է հայկական եկեղեցի կառուցելու գործն ու, վերջապես, 1902 թ. հոկտեմբերի 5-ին կատարվում է եկեղեցու հիմնարկեքն ու օծումը, որի «արարողությունը կատարել է Երոպայի Հայոց հովիվ Գեորգ Եպս. Իթիւմեան»¹¹:

Եկեղեցու կառուցումն ավարտվում է երկու տարի անց, 1904 թ. հոկտեմբերի 2-ին՝ Վարագա Սուրբ Խաչի տոնին: 2002 թ. հոկտեմբերի 6-ին Փարիզի Ս. Հովհաննես Մկրտիչ Մայր տաճարում տեղի ունեցավ եկեղեցու հիմնարկեքի հարյուրամյակը՝ հանդիսապետությամբ Գյուտ արքեպս. Նազգաշյանի: Հանդիսությանը ներկա հյուրերի թվում են եղել նաև Մանթաշյանի թոռները:

Մանթաշյանի բարեգործությունների թիվը այսքանով, սակայն, չի ավարտվում և դեռ կշարունակվեր, եթե ազգային այս մեծ բարերարը չմահանար 1911 թ. ապրիլի 19-ին: Կովկասի ողջ մամուլը՝ հայ և օտար, արձագանքել է այս լուրին: Առաջին հոգեհանգիստը կատարվում է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում «կիրակե, ապրիլի 24-ին Ս. Պատարագից հետոյ, որ մատոյց Սինոդի անդամ Ս. Մաթեոս վարդապետը»¹²: Ապա մի քանի օր անց Էջմիածնի «միաբանության կողմից ներկայացուցիչ ուղարկեց Տփղիս Սինոդի անդամ Ս. Յուսիկ արքեպիսկոպոսին, յանձնարարելով ներկայ լինել յուղարկաւորութեանը եւ թաղմանը եւ Ս. Պատարագ մատուցանել հանգուցեալ Աղէքսանդր Մանթաշեանի յիշատակի համար»¹³:

¹¹ «Արարատ», 1902, սեպտ-հոկտ., էջ 872:

¹² «Արարատ», 1911, մայիս, էջ 344:

¹³ Նույն տեղում: